

ДУХОВЕНСТВО УГКЦ У БОРОТБІ ЗА ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧНИНИ НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Після поразки національно-визвольної революції українського народу територію Східної Галичини окупувала Річ Посполита Польська. Розпочався новий етап боротьби українського народу проти польських поневолювачів. Важливим чинником у цій боротьбі стала суспільна діяльність духовенства Української греко-католицької церкви, яка сприяла збереженню та розвитку національної свідомості.

Беручи до уваги, що для утвердження польської держави однією з найбільших загроз було збереження історичної пам'яті українства, яке виявлялось у відзначенні знаменних для української державності дат, поминальних панахид і вічах, польські урядовці на місцях повели боротьбу проти акцій вшанування пам'яті загиблих українців. Розуміючи важливу роль Української греко-католицької церкви в організації та проведенні таких акцій, із вимогою їх заборонити до митрополита Шептицького звернулися польські органи безпеки. У зверненні до митрополита, від 31 жовтня 1923 року, йшла мова про те, що органам безпеки стало відомо про задум українського зібрання на території Архикатедрального собору Святого Юра у Львові. “Через те, що на подібне зібрання немає дозволу влади, – стверджувалось у документі, – дозволяємо собі звернутись до Найдостойнішого Отця Митрополита з проханням видати розпорядження про заборону використовувати церковне подвір'я для політичних цілей демонстрації”¹.

1923 рік став початком масових українських маніфестацій. Греко-католицьке духовенство взяло на себе функцію консолідатора суспільства. У проповідях під час поминальних панахид, відправ на стрілецьких могилах, священники постійно нагадували про велике значення подій національно-визвольних змагань. 4 червня 1923 року на Личаківському цвинтарі у Львові відбулась поминальна відправа на стрілецьких могилах, під час якої священник В. Кузьма сказав таке: “[...] 18-тий рік покликав український нарід до нового бою – тепер вже під своїм синьожовтим прапором [...] Окружені зі всіх сторін ворогами, немов птиця з підтятими крилами, кидалися ми то в одну, то в другу сторону, шукаючи

¹ Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІАУ) – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 585. – Арк. 1.

спасіння [...] Найясніший цвіт нашого народу зложив передчасно свою буйну голову в могили [...] Тому святе діло, за яке гинули наші батьки і браття хай непогасаючим полумінням живе в нашому серці [...] А шлях, яким ішли наші славні борці буде шляхом, з якого покоління українського народу не зійдуть ніколи, доки український нарід не стане паном на своїй рідній землі”².

Під час відкриття пам’ятника Січовим Стрільцям у Винниках подібну промову виголосив місцевий священик Куницький³. Дані про панахиди на могилах Січових Стрільців та відзначення пам’ятних історичних подій, в яких духовенство УГКЦ виступало в ролі організатора, систематизували повітові команди державної поліції та відправлялись у воєvodські органи безпеки⁴.

Окрім священиків, участь у народних маніфестаціях брали семінаристи духовних закладів Східної Галичини. В архівних документах знаходимо свідчення студента Віденського університету про походи на могили Січових Стрільців у Станіславі. Він пише, що, хоча керівництво семінарії у м. Станіславі і єпископ Г. Хомишин, під тиском польської влади, були змушені офіційно заборонити участь семінаристів у походах, шістнадцять студентів-богословів, “разом із представниками українських товариств та під проводом греко-католицьких священиків, віддали шану полеглим стрільцям”⁵. Національно свідомими були і семінаристи Львівської духовної семінарії, 38 з яких потрапили в поле зору поліційних органів за підозру в “патріотичних” настроях⁶.

Слід зазначити, що під час таких акцій формувався світогляд тієї молоді, яка не брала участі у збройній національно-визвольній боротьбі, але пам’ятала події 1918–1921 років. Ініціюючи такі походи, західноукраїнська інтелігенція ставила собі за мету ідеологічну та моральну підготовку молодого покоління до майбутньої боротьби за відновлення української держави.

Греко-католицьке духовенство, відслідковуючи основні напрями суспільно-політичних процесів у польській державі, усвідомлювало потребу шукати нових шляхів діяльності щодо збереження державо-

² Кузьма В. Проповідь на гробах (виголошена на Личаківським цвинтарі у Львові дня 4 червня 1923 р.) // *Нива*. – 1923. – № 2. – С. 14-16.

³ Левицький Я. Від національного відродження до визвольної боротьби // *Влох М. Винники – Звенигород – Унів та довкільні села. Історично-мемуарний збірник*. – Чикаго, 1975. – С. 217.

⁴ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО) – Ф. 276. – Оп. 1. – Спр. 60. – Арк. 1-3; Там само. – Ф. 282. – Оп. 1. – Спр. 351. – Арк. 1-2.

⁵ ЦДІАУЛ. – Ф. 358. – Оп. 1. – Спр. 229. – Арк. 40-41.

⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 237. – Арк. 36.

творчих здобутків українського населення Східної Галичини під час національно-визвольних змагань. У середовищі духовенства поглибились процеси самоорганізації та самоосвіти. На той час більшість греко-католицьких священиків вирізнялись добрим знанням історії України, особливостей української мови, світогляду українського народу, його звичаїв та традицій. Потужні зусилля духовенства було спрямовано на навчання та виховання памолоді в християнському та патріотичному дусі. Особливо ця робота мала розгортатись серед сільської молоді, а тому греко-католицькі священики проводили своєрідні соціально-політологічні дослідження на території, яку охоплювала їхня душпастирська діяльність. Ці дослідження торкалися національних, політичних, соціально-економічних та духовних аспектів життя молоді Східної Галичини.

Аналізуючи діяльність духовенства в освітній сфері, І. Герасимович, 1925 року, писав: “Український священик мусить бути не тільки душпастирем, але й громадянином в цілому значенні цього слова [...] в школі, до якої ходить українська дітвора й українська молодь, мусить попри свої чисто релігійні обов’язки виповнити ще й ту прогалину, яку спричинило перенесення чи взагалі звільнення українського вчителя”⁷.

Великий вплив на перелічені процеси мала позиція митрополита Андрея Шептицького. Він був переконаним, що після поразки національно-визвольних змагань лише постійна душпастирська праця духовенства із молоддю дасть змогу говорити про перспективи розвитку національної ідеї та визвольних настроїв на території Східної Галичини. Митрополит пропонував виховувати молодь на принципах християнської моралі, вселяти у їхні душі любов до Бога, до свого народу, до його національних традицій, військових перемог, культивувати героїчні події визвольної боротьби.

Греко-католицьке духовенство втілювало в життя ідеї митрополита Шептицького, беручи активну участь, поряд із українськими вчителями, науковцями, громадськими діячами, у роботі освітніх закладів, громадських просвітницьких та молодіжних організацій, творячи нові релігійні товариства.

Просвітницька діяльність духовенства розгорталась і у видавничій справі. Відновлює своє існування “Нива”, згодом, під опікою духовенства УГКЦ, виходять часописи: “Поступ” (1920–1930), “Богословія” (1923–1942), “Записки Чина Св. Василя Великого” (1924–1935), на сторінках яких висвітлювали суспільно-політичні процеси в Східній Галичині та участь у них греко-католицького духовенства. Видавнича діяльність була новим поштовхом для розвитку національної ідеї, незалежницьких

⁷ ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 528. – Арк. 22.

поривань у середовищі духовенства та вірних УГКЦ. У перелічених вище часописах розміщували інформацію про останні новини з життя духовенства, позицію церкви щодо патріотизму, національного питання, освітньої, культурної роботи, організації українського суспільного, господарського життя, духовного вдосконалення мешканців Східної Галичини.

Окреслені вище процеси національної самоорганізації українців Східної Галичини під проводом інтелігенції турбували польські адміністративні органи. З боку польських урядовців тривав пошук шляхів протидії розвитку українського громадського життя. У зв'язку з цим, польські органи безпеки розпочали нову серію арештів та переслідувань представників світської та духовної інтелігенції. Відкривали справи щодо нагляду за діяльністю відомих українських політичних діячів, у тому числі й митрополита Шептицького як керівника УГКЦ⁸, цілого ряду інших священиків, які виявили свою державницьку позицію в період ЗУНР, формували списки духовенства, за яким вели постійне спостереження, діяльність яких піддавали прискіпливій увазі.

У польській пресі того часу стали з'являтися критичні статті щодо діяльності митрополита Шептицького в обороні української національної ідеї, що зумовило вихід цілої низки статей на захист митрополита і його діяльності в українській періодиці⁹.

На основі поліційних розслідувань польські судові органи ухвалювали рішення усунути греко-католицьких священиків від їхніх прямих обов'язків – служіння у храмах. Документи засвідчують такі дії проти священика В. Стерняка в Пустомитах, якого звинувачували у націоналістичній агітації¹⁰. Священика Теодора Петрицького було засуджено за “провокаційні дії і зберігання зброї, яка залишилась після ліквідації ЗУНР”¹¹.

Підставою для стеження за громадською діяльністю священиків, за їхнім ставленням до влади у Станіславському воєводстві став таємний циркуляр воєводського управління № 533 за 1923 рік. У документі визначено основні напрямки оцінювання діяльності греко-католицьких священиків та характеристики щодо “поведінки у політичному житті, приналежності до політичних партій, суспільного авторитету”¹².

⁸ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО) – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 23. – Арк. 2.

⁹ Вітвіцький О. Висвітлення діяльності митрополита Андрея Шептицького в українській періодиці першої чверті ХХ століття // Матеріали наукової конференції, присвяченої 100-річчю від часу введення на митрополичий престіл у Львові Слуги Божого Андрея Шептицького. – Тернопіль: Астон, 2001. – С. 133

¹⁰ ДАЛО. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 2908. – Арк. 5.

¹¹ Там само. – Ф. 11. – Оп. 29. – Спр. 20. – Арк. 1.

¹² ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 5-6.

Польські повітові староства та управління державної поліції надсилали до Міністерства внутрішніх справ звіти про громадську діяльність священників. Особливу увагу у звітах звертали на “українську агітацію з боку священнослужителів”¹³. Складали списки активних священників із характеристикою їхньої громадянської позиції, ставлення до польської держави, участі в українських товариствах.

У звіті від 19 лютого 1923 року, який написали в Рогатинському повітовому управлінні державної поліції, дано таку характеристику діяльності греко-католицького духовенства: “Значна кількість із духовенства належить до українських організацій [...] священники беруть активну участь у політичному житті [...] Особливу активність проявляють під час перепису, виборів до Сейму [...] Під політичним поглядом усі українські священники негативно налаштовані до Польської держави, яку вважають за окупанта [...] свої ж душпастирські обов’язки, священники трактують як явище побічне, яке виконують лише механічно [...] Головне завдання цих священників – є політика, агітація [...]”¹⁴.

Звіт Косівського повітового управління державної поліції містив інформацію про те, що “характер ставлення греко-католицького кліру до Речі Посполитої Польської негативний; під час виконання обов’язків священники закликають до опору [...] Навколо таких священників в кожному селі формується партія, яка характеризується радикальними настроями [...] Священники працюють в тісному зв’язку із українськими вчителями на місцях”¹⁵. Аналогічні звіти надходили до Станіславського воєводського управління із Долини, Жидачева, Сколе, Городенки та інших повітових міст¹⁶.

У Тернопільському воєводстві особливу увагу поліційні установи приділяли діяльності таких священників: Лев Воробкевич із Білобожниці, Михайло Ганкевич із Звиняча, Степан Оробей із Россохача¹⁷, Володимир Громницький з Тернополя¹⁸; Іван Пасіка з Тернополя, Володимир Ратич з Храбівця¹⁹ та ін. Настоятеля церкви у с. Біла Тернопільського повіту Степана Гунчака, польська поліція характеризувала так: “[...] брав участь в організації політичних, суспільних і культурно-освітніх акцій [...] Він має дар прихилити собі симпатиків на організаційно-релігійному полі [...]”²⁰. У

¹³ ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 48.

¹⁴ Гудима А. До витоків національної Церкви в Україні // *Ідея національної церкви в Україні (матеріали всеукраїнської наукової конференції)*. – Тернопіль, 1997. – С. 56.

¹⁵ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 58.

¹⁶ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 65, 69; Там само. – Спр. 20. – Арк. 17-18.

¹⁷ ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1-3.

¹⁸ Там само. – Спр. 136. – Арк. 40.

¹⁹ Там само. – Спр. 762а. – Арк. 1-2.

²⁰ Там само. – Спр. 761. – Арк. 7.

зв'язку з результативною роботою в громадській сфері греко-католицького священика Антона Багрицького польська поліція занесла до числа тих, у кого “ставлення до польської держави негативне”²¹. Подібних прикладів можна навести чимало.

Окреме місце посідала боротьба за використання української мови у церковному діловодстві, метричних книгах, значення якої виділяв у своїх дослідженнях А. Річинський²². Документ від 23 листопада 1919 року містить звернення офіційних властей до греко-католицьких священиків, в якому говориться: “У зв'язку з тим, що після падіння австрійської влади, за часів якої всі метричні книги велись латинською мовою, жодних розпоряджень чи інструкцій не було, вживання української мови не є законним. Тому ті, хто не виконуватиме засторогу, будуть покарані законом”²³. Разом з тим, греко-католицький Митрополічий ординаріат видав розпорядження про те, що “парафіяльні уряди обов'язані вести метрики і виставляти їх всяким урядам виключно тільки в українській мові”²⁴.

Документ від 21 грудня 1922 року містить протест греко-католицького ординаріату, ухвалений на конференції духовенства у Львові, в якому наголошується на низці правових моментів, які підтверджують право на використання української мови. Серед аргументів були такі: “провадження метрик на латинській мові це лише звичай, а не категорична вимога законних адміністративних постанов”, “польське духовенство може провадити метричні книги в польській мові [...] ні жидівські, ні протестанські метричні уряди не ведуть книг в латинській мові [...] Запровадження латинської мови являється отже спеціальним шикануванням греко-католицького духовенства, церкви і компактно замешкуючого Східну Галичину і Володимирію українського народу”²⁵.

Завдяки такій позиції вдалось зберегти використання української мови у церковному діловодстві, незважаючи на судові процеси, пов'язані із цим питанням, які проходили у Східній Галичині, починаючи від 20-х років²⁶. Часто польська поліція трактувала виступи на захист української мови як антидержавні²⁷. Серед організаторів народних віч проти введення польської мови були священики із Турки, Снятина, Коломиї, Жидачева, Надвірної та інших населених пунктів Східної Галичини²⁸.

²¹ ДАТО – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 761. – Арк. 1.

²² Річинський А. Проблеми української релігійної свідомости. – Володимир-Волинський, 1933. – С. 66.

²³ ЦДІАУЛ. – Ф. 408. – Оп. 1. – Спр. 47. – Арк. 3.

²⁴ Там само.

²⁵ Там само. – Арк. 21.

²⁶ Там само. – Арк. 97.

²⁷ ДАІФО. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 90.

²⁸ Там само. – Оп. 11. – Спр. 4. – Арк. 17, 24, 27-29.

Дослідник В. Перевезій зауважує, що від 1923 року “стосунки Польської держави і греко-католицької церкви характеризувалися протистоянням між ними у царині національно-культурних прав українців. Церква визнавала верховенство держави у питаннях політики та асиміляції, однак, при цьому залишалася захисником українських інтересів у цій державі”²⁹. М. Кугутяк зауважує, що “польські державно-політичні структури в перші роки незалежності Польщі не відзначалися стабільністю і послідовністю”³⁰. І. Кодрин робить висновок, що “з одного боку, українці не ставились до поляків як до панівної нації, а з іншого – поляки не визнавали рівності стосунків”³¹.

Ці тези варто доповнити думкою про те, що формально перебуваючи поза державою та політикою, УТКЦ не мала права виступати з антидержавних позицій. Поряд із цим, більшість греко-католицьких священиків під час своєї повсякденної роботи серед українського населення у просвітницьких, освітніх, економічних товариствах та організаціях постійно відігравали роль каталізатора патріотичних настроїв.

Священики взяли активну участь у відродженні та налагодженні діяльності “Просвіти”, “Сільського Господаря”, “Рідної Школи”, українських кооперативних товариств та інших громадських організацій”³².

Виховання населення в дусі патріотизму через мережу читалень “Просвіти” та інших організацій стало одним із пріоритетних напрямів діяльності священиків. Вони усвідомлювали, що законодавство Речі Посполитої Польської дозволено функціонувати громадським структурам і громадський сектор надавав можливість законно реалізовувати національні права.

У “Письмі «Просвіти»” віднаходимо дані про допомогу духовенства у відродженні читалень товариства на початку 1922 року, в селах – Боднарів Станіславського повіту, Корчів Рустикальний Сколівського та Ляшки Долішні Бібського повіту, у яких священики, виступаючи перед селянами, розповідали “про особливості часів національно-визвольних змагань і пояснювали потребу активізації роботи”³³.

На продовженні та розвитку продуктивної співпраці між духовною і світською інтелігенцією у просвітянській сфері наголошувалось під час

²⁹ Перевезій В. Українська греко-католицька церква у східногалицькому суспільстві (20-30-ті роки ХХ століття) // Розбудова держави. – 1998. – № 11-12. – С. 121.

³⁰ Кугутяк М. Історія української націонал-демократії (1918-1929). – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – Т. 1. – С. 201.

³¹ Kodryn I. Ewolucja stosunkow polsko-ukrainskich // Biuletyn polsko-ukrainski. Tygodnik ilustrowany. – Warszawa, 1936. – № 25. – S. 258

³² Яворіщина і Краковеччина. Регіональний історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1984. – С. 128.

³³ Письмо “Просвіти”. – 1922. – № 19-20. – С. 158-159; Там само. – № 21-22. – С. 173-174.

відновлення діяльності товариства у Галичі, де відзначався активністю в “політичних виступах о. Р. Лободович”³⁴. Священики очолювали відроджені осередки “Просвіти” у Ганусівці, Угорниках, Загвізду, Майдані на Станіславщині³⁵; Збаражі, Товстому, Копичинцях, Зборові, Козові, Підволочиську, Бучачі на Тернопільщині³⁶.

Особливістю процесу відновлення просвітянських осередків стало зростання ініціативності серед заможніших селян. Це стало результатом попередньої роботи інтелігенції, лідерів товариства, яку провадили до початку Першої світової війни. За той час було сформовано прошарок освіченого, національно свідомого селянства, яке на початку 20-х років ХХ століття було здатним вести активну громадську роботу. Серед архівних документів трапляються свідчення про те, що, за підтримки духовенства та вчителів до керівництва місцевих читалень “Просвіти” приходили виховані у їхньому середовищі селяни, чії діти, по можливості, навчалися у греко-католицьких духовних семінаріях³⁷.

Духovenство УГКЦ доклало зусилля до пожвавлення діяльності осередків інших громадських організацій. На основі архівних документів встановлено, що у низці міст та сіл Східної Галичини завдяки священикам формували гуртки “Рідної Школи” та “Сільського Господаря”³⁸.

Греко-католицькі священики приділяли достатньо уваги розвитку молодіжного руху, зокрема, щодо заснування та активізації осередків товариств “Сокил” та “Січ”, які, поряд із гімнастично-спортивним вишколом, виховували молодь у дусі патріотизму та, за словами дослідника спортивного руху Західної України Б. Трофим’яка, “християнсько-апостольської ідеології”³⁹. Покровителями молодіжних організацій були митрополит Шептицький, який надавав постійну матеріальну допомогу, священики В. Лаба – військовий капелан, теоретик та пропагандист галицького спортивного руху, С. Маяковський – організатор сокильських товариств у Копичинському повіті; Е. Бачинський з Бережан та ін.⁴⁰.

Завдяки співпраці з молодіжними громадськими організаціями духовенство УГКЦ отримувало можливість впливати на формування сві-

³⁴ ДАІФО. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 74.

³⁵ Там само; Там само. – Ф. 378. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 8-9; Там само. – Спр. 9. – Арк. 54.

³⁶ ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 2. – Спр. 388. – Арк. 25; Там само. – Спр. 368. – Арк. 11; Там само. – Спр. 695. – Арк. 1; Там само. – Спр. 172. – Арк. 28; Там само. – Спр. 458. – Арк. 16; Там само. – Спр. 31. – Арк. 16; Там само. – Спр. 1029. – Арк. 5; Там само. – Спр. 241. – Арк. 1.

³⁷ ДАІФО. – Ф. 378. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 160; Там само. – Спр. 9. – Арк. 108.

³⁸ ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 1. – Спр. 5040. – Арк. 4; Там само. – Спр. 4880. – Арк. 1; Там само. – Спр. 4779. – Арк. 2; Там само. – Спр. 4746. – Арк. 2; Там само. – Спр. 3067. – Арк. 2; Там само. – Спр. 2998. – Арк. 1; Там само. – Спр. 2914. – Арк. 1.

³⁹ Трофим’як Б. Гімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.). – Тернопіль, 2001. – С. 73.

⁴⁰ Там само. – С. 73, 523, 528.

тогляду молодіжного активу, з якого виростали майбутні українські політичні лідери.

На наш погляд, викладені вище факти і твердження доводять різнобічну участь духовенства УГКЦ у державотворчих процесах на території Східної Галичини. Завдяки послідовній і планомірній діяльності духовної інтелігенції стали можливими широкий фронт українського національного руху та збереження надбань державотворення в умовах окупації Східної Галичини Річчю Посполитою Польською.